

A TUDAT VIZSGÁLATÁNAK MARXISTA FILOZÓFIAI ALAPJAIRÓL

VERECZKEI LAJOS

Az élet minden konkrét formájának (növényi, állati, emberi) és minden életjelenség fenntartásának alapvető feltétele az élő szervezet szükségleteinek folyamatos kielégítése, az élő anyag „lényegi erőinek tevékenykedéséhez és igazolásához nélkülözhetetlen” tárgyak (Marx, 1962, 108) biztosítása. Nem igényel különösebb bizonyítást, hogy ez csak a környező külső világgal való állandó kapcsolattartás révén érhető el. Állandó kapcsolat fenntartása viszont csak aktivitás, ill. — az élőlények fejlődésével és ezzel a filogenezis legalacsonyabb szintjeit jellemző egyszerű aktivitás (sejthártya és protoplazma ingerlékenység) egyre bonyolultabbá válásával — bonyolult aktivitás, vagyis tevékenység révén valósulhat és valósítható meg. E tények átgondolása után nem meglepő, hogy éppen itt, a tevékenység mozzanatánál, erre alapozva következhetett be az a döntő fordulat, amellyel a filozófiának, és ezen belül az ember specifikumának és a megismerés lényegének feltárására irányuló emberi erőfeszítéseknek új korszaka kezdődött el. A fenti gondolatmenetből ugyanis szükségszerűen adódott Marxnak az a következtetése, hogy „*az élettevékenység fajtájában rejlik egy speciális egész jellege*”. (Uo. 49–50, kiemelés — V. L.)

A szükséglet-kielégítő tevékenység egyrészt tehát *conditio sine qua nonja* az élet fenntartásának függetlenül attól, hogy az a szervezettségnek milyen fokát érte el, másrészt ennek jellege meghatározza a konkrét életforma jellegét is. Ebből következik, hogy a tevékenység szférájában kell keresni mindazokat az átmeneteket, amelyekben — Lukács szavaival — „a túlnyomórészt szerves lét már a társadalmiság felé hajlott” (1972, 2), mind pedig azt a döntő mozzanatot, speciális tevékenységi módot, amely az új létszférát meghatározza, az embert az állattól megkülönbözteti.

Ha mármost ezek után az embert az élettevékenység szempontjából hasonlítjuk össze minden más speciessel, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az embert egyedül és kizárólagosan a tevékenység egy speciális formája: a termelés, a munka jellemzi. Ebből logikusan következik, hogy ha az emberi létszintet specifikusan jellemző jelenségek, megnyilvánulások (így a tudat) eredetét és fejlődésének mozgatóját keressük, akkor a vizsgálatnál ennek a létszintnek alapvető egzisztenciális meghatározójából, az emberi tevékenységből, a munkából kell kiindulnunk.

Lukács (1972) részletes elemzésében arra a kérdésre, hogy az emberi létformát jellemző jelenségek komplexusában miért éppen a munkának tulajdonítunk döntő jelentőséget (1972, 2–3), azt a választ hangsúlyozza, hogy a munka az egyetlen olyan kategória, amely ontológiai lényege szerint átmeneti jellegű, mert „lényege szerint kölcsönhatás az ember (társadalom) és a természet között”. (Uo.)

A munkával kapcsolatban — annak kölcsönhatási és átmeneti jellegének hangsúlyozásakor — ezenkívül még egy mozzanatra szeretnénk felhívni a figyelmet, amely véleményünk szerint fontos, annak ellenére, hogy a marxista filozófiai irodalomban alig utalnak rá, ill. hogy megítélésünk szerint ez a szempont szinte nincs is jelen a filozófusok gondolkodásában. Ez a véleményünk szerint hiányzó szempont az, hogy a munkának az ember genezisében játszott szerepét csak a biológiailag magasan fejlett *cselekvő lénynek a munka genezisében játszott* szerepével dialektikus *kölcsönhatásban* értelmezhetjük helyesen, csak ez a dialektikus kölcsönhatás mozgathatta, vihette előre a szerves létet a társadalmiság felé. Másképpen: arra gondolunk, hogy a munka nyilvánvalóan nem *deus ex machina*, mint a munka jelent meg, hanem az először egyszerűbb, majd egyre bonyolultabbá váló állati tevékenység alakult át, közelített fokozatosan a tulajdonképpeni munkához. Ezzel kapcsolatban Lukács utal arra is, hogy kísérleti úton lehetetlen visszanyúlni azokra az átmenetekre, amelyekben az állati lét az emberi felé, az emberibe hajlik, ill. hogy pontosan „nem tudhatjuk meg, hogy a szerves lét miként alakult át társadalmivá”. (Uo. 2) Úgy gondoljuk, hogy e problémával kapcsolatban legalábbis hipotetikusán felvethető és a ma rendelkezésünkre álló adatok és ismeretek alapján eleve nem utasítható el az a meggondolás sem, hogy a szerves létnek a társadalmiság felé való áthajlásában valamely primér biológiai (genetikus) változás is szerepet játszhatott, hogy az alakuló ember és tevékenysége kölcsönhatásának létrejöttében ez lehetett az elsődleges mozzanat. Véleményünk szerint ilyen primér biológiai változás lehetőségének kontextusába illeszthető egyébként mind Marxnak az a többször visszatérő utalása, amelyben az embernek a természet többi részéhez való, *testi szervezete által megszabott* viszonyáról szól,¹ mind pedig Engelsnek az a megjegyzése, hogy „*bizonyos értelemben* azt kell mondanunk: a munka teremtette meg magát az embert”. (1963, 449, kiemelés — V. L.) Sőt, a „Német ideológia” egy lapszéli jegyzetében — amit a mai kiadások lábjegyzetben hoznak, és amelyre általában szintén nem fordítanak különösebb figyelmet — a következők olvashatók: „Az embereknek azért van történetük, mert életüket *termelniük* kell, és pedig *meghatározott* módon: *ez fizikai szervezetük által adott*; csakúgy mint tudatuk.” (1960, 31, kiemelés — V. L.) Mindezek ellenére tény azonban, hogy ma még valóban nem ismerjük — és azt sem tudjuk, hogy később feltáruló adatok alapján valamikor legalább logikailag nem közelíthetjük-e meg pontosabban — azokat az eseményeket, amelyek akkor játszódtak le állatósunkben, amikor a szerves lét a társadalmiság felé hajlott. Ezért csak utalva arra, hogy e vonatkozásban ismereteink feltehetőleg még bővülni fognak, a továbbiakban az embert és az emberi tevékenységet ezen kritikus események megtörténte utáni formájában fogjuk feltételezni.

A munkának, a termelőtevékenységnek állat és ember, természet és társadalom közötti átmeneti jellege kifejezésre jut abban is, hogy bizonyos szempontból „az állat is termel”. (Marx, 1962, 50) De az állat csak a *készen* talált természeti tárgyaknak meghatározott, viszonylag szűk körét vonja aktivitása körébe, azokat, amelyek biológiai szükségleteit közvetlenül kielégítik és amelyekkel

¹ Pl.: „Az első megállapítandó tényállás tehát ezeknek az egyéneknek *testi szervezete és általa adott viszonyuk* a rajtuk kívüli természethez” (Marx—Engels, 1960, 23, kiemelés — V. L.); vagy: az emberek „akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor *termelni* kezdik létfenntartási eszközeiket; *olyan lépés ez, amelyet testi szervezetük szab meg*”. (Uo. 23, utolsó kiemelés — V. L.)

örökletesen is többé-kevésbé rögződő kapcsolatban áll. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az állattal veleszületett, faji viselkedésformák kimerítik tevékenységi körét. Minden állati egyed egyéni élete folyamán, a környezetével létrejövő kapcsolatai során a szerzett alkalmazkodási aktusok nagy tömegét építi ki, *tanul* is. A magasabbrendű élőlényeket pedig éppen a szerzett alkalmazkodási aktusok, a tanulás fejlettebb formái jellemzik. A tanulás ezért az élővilág fejlődésében és létezésében döntő szerepet játszó funkció, amelynek részletesebb elemzésével egy másik tanulmányban szeretnénk foglalkozni.

Az embernél viszont — szemben az állattal — az a tény válik egyre inkább dominálóvá, hogy termelő tevékenysége (és ezzel együtt tanulása) nemcsak a közvetlen fizikai szükségleteinek kielégítésére irányul. „Az ember még a fizikai szükséglettől szabadon is termel és az attól való szabadságban termel csak igazán.” (Marx, 1962, 50) Tevékenysége nemcsak az örökölt, biológiai szükségleteit közvetlenül kielégítő tárgyakra irányul, hanem a tárgyak egyre szélesedő körére. Az ember fokozatosan megtanul „minden species mértéke szerint” termelni és tevékenykedni, „mindenütt az inherens mértéket a tárgyra alkalmazni”. (Uo.) Ennek következtében az ember a filogenezisben kialakult természeti korlátait egyre inkább visszaszorítja és korlátolt természeti lényből egyre inkább *univerzális természeti lénygé* válik.

Az, hogy az ember a természet egyre több tárgyát vonja tevékenysége körébe, természetesen nem azt jelenti, hogy ezeket közvetlenül el is fogyasztja, közvetlenül felhasználja biológiai szükségleteinek kielégítésére. A tevékenysége körébe vont tárgyak egyre bővülő köre nem is alkalmas erre. Alkalmasak ellenben arra, hogy először akár a természetben készen talált formájukban és véletlenül, később pedig az alakuló ember által megmunkálva, alakítva és rendszeresen mint *eszközt* maga és tevékenysége újabb, aktuálisan előtte levő tárgya közé iktassa. Amikor a természeti tárgyak eszközként való használata, ill. eszközök készítése *rendszeressé* kezd válni, akkor kezdődik el a szerves létnek a társadalmiság szférájában való fejlődése. Állatösünk ekkor kezdi elhagyni a létezés állati-biológiai szintjét, a biológiai determináltságot és kialakítani, „kidolgozni” azt az új, magasabbrendű létformát, amit társadalmi létnek nevezünk.

Mivel ez az átalakítás a természeti tárgyakkal és tárgyakon való tevékenykedés, azok megmunkálása révén megy végbe, ezzel a mozgással *sui generis* együtt jár, hogy ahogy az alakuló ember magát az állatok fölé emberré, társadalmi lénygé munkálja, tevékenykedni fel, azzal együtt átalakítja környezetét is, és az érintetlen természettől eltérő új környezetet, új valóságot, emberi-társadalmi valóságot teremt, a társadalmat hozza létre. Ez azonban természetesen nem azt jelenti, hogy az emberi lénynek két része van, vagy hogy az ember *két szférában él*: lényének egyik része a természetben, a másik pedig a társadalomban. Mint ember mindig, egyszerre és egyidejűleg a természetben és a társadalomban van. Az emberi létnek ez a dialektikája az ember egyetemes, univerzális természeti lény mivoltából következik. *Az univerzális természeti lény — társadalmi lény.* „A társadalom az embernek a természettel való kiteljesedett lényeg-egysége, a természet igazi feltámadása, az ember végigvitt naturalizmusa és a természet végigvitt humanizmusa.” (Marx, 1962, 70) Egy természeti lény önmaga által végigvitt, univerzálisan *természetivé* (azaz emberré) és ugyanakkor a természet *emberivé* tevése, alakítása — ez tehát a társadalmiság. Ezt különös figyelemmel hangsúlyozzuk azért, mert az univerzális természeti-tevékeny lény és az általa létrehozott környezet közötti bonyolult, dialektikus kölcsönhatások és a két oldalnak főleg a fejlődés előrehaladásával kibontakozó viszonylagos ön-

állósága következtében fennáll az a veszély, hogy „*a társadalmat*” mint elvonatkoztatást hiposztazáljuk, „rögzítjük az egyénnel szemben” (uo.), hogy a természetit és a társadalmat, a természetet és a társadalmat elszakítjuk egymástól, majd „*a társadalmat*” hierarchikusan a természet fölé emeljük. Ezért sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy „*a társadalmi jelleg az egész mozgás általános jellege; mint ahogy maga a társadalom az embert mint embert termeli, úgy a társadalmat az ember termeli*”. Az emberi tevékenység „mind tartalma, mind *egzisztencia-módja szerint társadalmi*”. Mivel az emberi „*egyén maga a társadalmi lény*”, ezért „*saját létezése maga társadalmi tevékenység*”. (Uo.)

Az ember „egyetemes termelésé”-nek mélyreható következményei vannak mind tevékenységének tárgyaira, mind saját magára vonatkozóan. Amikor az alakuló ember, majd később az ember valamely tárgyat tevékenységi körébe von, azon és/vagy azzal munkálkodik, akkor természeti-emberi erőket, képességeket, „*ösztönöket*” enged hatni, ill. működtet. Ennek következtében belső lényegi erői, adottságai, képességei jelennek meg és ami a döntő: nyomot hagynak a tárgyon. Ezek a képességek tehát külsővé-tárgyivá válnak, *tárgyiasulnak*. Ezzel együtt és ettől a folyamattól elválaszthatatlanul — amelyben tehát az ember belső lényegi erőit „*kidolgozza a tárgyra*”, objektiválja — ugyanakkor a külső tárgy jellemzői, tulajdonságai az emberbe kerülnek, az ember a rajta kívül álló tárgyak tulajdonságait „*eltanulja*”, elsajátítja, „*agyába vési*”, inkorporálja, *szubjektiválja*. Ez a folyamat, ez az elsajátítás, inkorporálás azt jelenti, hogy a természet egyre nagyobb része, potenciálisan az egész természet az ember „*szervetlen testévé válik*”. (Marx, 1962, 49) Ez a folyamat szüntelenül zajlik, és ahogy előre halad, úgy egyre több és sokoldalúbb emberi képesség tárgyiasul, objektiválódik és ezzel együtt egyre több tárgy, külső jelenség egyre több oldalra, jellemzője inkorporálódik, szubjektiválódik az emberben. Minden specifikus emberi funkció — a megismerés, a tudat is — ezzel a folyamattal indul, ebben keletkezik és létezik, tehát ettől abszolút módon sohasem függetlenedhet, sohasem szakadhat el. Marx és Engels azon megállapításának, hogy minden emberi léthez mindenekelőtt evés és ivás szükséges (1960, 29), ebből következően rendkívül mély értelme és alapvető ismeretelméleti jelentősége is van. A dialektikus materialista ismeretelméletnek, a tudat adekvát tudományos megközelítésének ugyanis ebből a triviális, banális tényből kell kiindulnia. E gondolat ismeretelméleti exponálását különben Marxnál is megtaláljuk. „Az emberek korántsem azon kezdik, hogy „...elméleti viszonyban álljanak a *külvilág dolgaihoz*’. Mint minden állat, azon kezdik, *hogy esznek, hogy isznak* stb., tehát nem azon, hogy *állnak*’ egy viszonyban, hanem azon, *hogy aktívan viselkednek*, hogy a külvilág bizonyos dolgait a tett által hatalmukba kerítik és így elégitik ki szükségletüket. (A termelésen kezdik tehát.) *E folyamat ismétlése révén belevésődik agyukba e dolgok azon tulajdonsága, hogy *szükségleteiket kielégítik*’; az emberek, akárcsak az állatok, *elméletileg*’ is megtanulják valamennyi többitől megkülönböztetni azokat a *külső dolgokat, amelyek szükségleteik kielégítésére szolgálnak*. A továbbfejlődés bizonyos fokán, miután közben szükségleteik és a kielégítésüket biztosító tevékenységek is szaporodtak és továbbfejlődtek, ennek az egész osztálynak az esetében nyelvilag is elkeresztelik ezeket a külvilág többi részétől tapasztalatilag megkülönböztetett dolgokat... Az emberek csak azért adnak ezeknek a dolgoknak különös (generic) nevet, mert már tudják, hogy ezek a dolgok szükségleteik kielégítésére szolgálnak, mert többé-kevésbé gyakran ismételt tevékenység által ezeket megkaparintani és ezért birtokukban meg is tartani igyekeznek.” (Marx, 1969, 236—237, utolsó kiemelés — V. L.)*

A marxista felfogásnak tehát az a lényege, hogy az emberi tevékenység, gyakorlat egyrészt belső erők külsővé válásának = eltárgyasulásának = objektíválódásának = az objektum létrehozásának, másrészt tárgyak és tulajdonságok belsővé válásának = elsajátításának = szubjektíválódásának = a szubjektum létrehozásának folyamata. Az is következik ebből, hogy az emberi gyakorlat „nem gyakorlati tevékenység az elméleti tevékenységgel szemben, hanem az emberi létnek mint a valóság kialakításának a meghatározója” (Kosik, 1967, 178), hogy a gyakorlat állandó történés, folyamat, amely „átjárja az egész embert és meghatározza azt egész totalitásában”. (Uo. 179) Elmélet és gyakorlat — gondolati és érzéki, szubjektív és objektív — viszonyát illetően ugyanerre a következtetésre jut figyelemreméltó elemzésében Erdei (1971) is: „elmélet és gyakorlat, mindegyik a másikat tulajdon belső természeteként magában bírja”. (66)

Az alakuló ember a valósággal való érzéki-gyakorlati kapcsolata folyamatának egy bizonyos szintjén — akkor, amikor a nem-közvetlenül biológiai szükségleteit kielégítő tárgyak és jelenségek, ill. törvényszerűségek egy bizonyos, viszonylag nagy mennyisége inkorporálódott, szubjektíválódott már benne — kezd „a termékeivel szemben szabadon fellépni” (Marx, 1962, 50), kezdi magát élettevékenységétől megkülönböztetni. Ez másképpen azt jelenti, hogy fokozatosan realizálja azt a képességét, hogy testi-gyakorlati tevékenységét és annak eredményeit, termékeit „előzetesen létrehozni”, előre látni, tervezni tudja. Ezzel együtt és ennek magyarázataként kezdi azt a téves hiedelmet is kialakítani, hogy egy, a konkrét anyagi-testi léte és aktivitása fölötti, attól független funkcióval rendelkezik. Ezt a funkciót, képességet nevezi el léleknek, tudatnak és alatta tehát a kézzelfogható testi valóságtól független, attól elvileg különböző szubsztancialitást ért. Ennek a több ezer éves tévedésnek a felszámolásához is a vázolt marxi gondolatmenet teremtette meg az objektív alapokat. Abból a tényből ugyanis, hogy az ember nem két független szférában, lényének egyik részével valamiféle természetfeletti „társadalmiságban”, a másikkal pedig az ettől független természetben él, szükségszerűen következik, hogy az emberben sincs két független szféra vagy szubsztancia: egy anyagi-tárgyi-biológiai és egy szellemi-szubjektív-megismerő lény szubsztanciája. A valóságos életfolyamat elemzéséből következik, hogy e két függetlennek hitt szféra egyetlen egységes lény tevékenysége által keletkezik és létezik. A gyakorlat fejleszti ki a tárgyi lényből a szubjektivitást és viszont, mert tárgyi éppen azáltal lesz és csak azáltal lehet az ember, hogy szubjektívvé is válik.

Ezen tények tisztázása után most, kissé a konkrétebb mechanizmusokra is gondolva és utalva, azt szeretnénk megvizsgálni, hogy a gyakorlat és ezáltal a valóság folyton mélyülő elsajátítása hogyan teszi lehetővé, hogy az ember magát a természettől elkülönítse, azzal szabadon — helyesebben: a szabadság folyton növekvő mértékében — álljon szemben és a valóság rögzítése, visszatükrözése mellett egyre inkább kibontakoztassa valóságteremtő képességét is — egy szóval, hogy tudatos élettevékenységet folytasson?

Véleményünk szerint attól kezdve, hogy állatósunk a már említett, részleteiben pontosan még nem tisztázott változások és körülmények között tevékenykedni kezd, az emberré válási folyamatnak az organizmusban rejlő strukturális-funkcionális mozgatóját, aktív gócat központi idegrendszerre adottságaiban és lehetőségeiben kell keresnünk. Az idegrendszer szerezére általános értelemben Engels is utalt: „Sehogy sem kerülhető el — írja —, hogy mindaz, ami az embert mozgatja, ne a fejen menjen át — még az evés és ivás is, ami a fej közve-

títésével érzett éhséggel és szomjúsággal kezdődik és ugyancsak a fej közvetítésével érzett jóllakottsággal végződik. A külvilágnak az emberre gyakorolt hatásai az ember fejében fejeződnek ki, ebben mint érzések, gondolatok, ösztönök ... tükröződnek.” (1970, 270) Nyilvánvaló, hogy ez az utalás, ha rendkívül általános értelemben is, az idegrendszerre, idegrendszeri funkciókra történik. Ennek nemcsak az az oka, hogy Engels filozófus és nem idegrendszerrel foglalkozó szaktudós, hanem az is, hogy a modern értelemben vett idegrendszerkutatás mégcsak az idézett sorok írásának idején volt születőben. Ennek ellenére a „Természet dialektikájá”-ban, a gerincesek jellemzésével kapcsolatban Engels konkrétan is utal az idegrendszerre: „lényegi jellegzetességük: az egész test az idegrendszer köré csoportosul. Ezzel adva van a fejlődés lehetősége az öntudat stb. felé. Valamennyi többi állatnál az idegrendszer mellékes valami, itt az egész szervezet alapzata.” (1963, 570, utolsó kiemelés — V. L.)

A valóság elsajátított, megtanult elemeit tehát az idegrendszer materiálisan, speciális módon rögzíti. Az idegrendszer természetesen nemcsak egymástól független, izolált tárgyakat és eseményeket, hanem térben és időben egymáshoz közelálló tárgyakat, egybeeső eseményeket, ill. köztük levő összefüggéseket is rögzít. Az ember gyakorlati tevékenysége során pedig egyre több tárgyat, ezek egyre több aspektusát és a tárgyak, jelenségek közti egyre több kapcsolatot, összefüggést, illetve összefüggéskombinációt sajátít el, tanul meg, azaz speciális módon reprodukál az idegrendszerében. A valóságnak így módon egyre differenciáltabbá váló elsajátítását természetesen csak rendkívül fejlett idegrendszer és aktivitási mód, konkrétan: a filogenezisben az emberhez való átmenetnél megjelenő fejlettségi szintet elérő idegrendszer és tevékenység teszi lehetővé. Az ilyen magasan fejlett idegrendszer strukturális-funkcionális adottságai, amelyek révén a valóságnak ez az elsajátítása, belső reprodukálása, szubjektíválása történik, olyanok — csak nagyon globálisan utalva vizsgálódásunk ezen aspektusára —, hogy állandóan aktív, rendkívül nagy számú (10^{10}) elemének mindegyike potenciálisan minden más elemmel kimeríthetetlen változatosságú kombinációban, alternatívában kerülhet újabb és újabb kapcsolatba. Az idegrendszeri folyamatokat, kapcsolatképződéseket tehát rendkívüli mozgékonyság, dinamika, ebben az értelemben vett labilitás jellemzi.

A labilitás terminusra való utalással Lukácshoz (1972) is szeretnénk kapcsolódni, aki ezt a fogalmat a biológiailag legfejlettebb állatokkal kapcsolatban általános értelemben felvetette. A labilitás véleményünk szerint konkrétan legnagyobb jelentőségűvé éppen az idegrendszer funkcionális jellemzőinek esetében válik. Ez az, ami lehetővé teszi egyrészt, hogy főleg a magasan fejlett, állandóan aktív idegrendszer követni tudjon élénken változó külső viszonyokat. Másrészt — és ilyen jellegű események attól kezdve történhetnek meg, ill. kerülhetnek előtérbe, miután az idegrendszer elemei, pontosabban ún. funkcionális rendszerei a külső valóságnak már sok tárgyát és összefüggését elsajátították, reprodukálták — egy ilyen állandóan mozgó rendszerben permanensen adva van a lehetőség, hogy az elsajátított valóság azon elemei közti kapcsolatok, olyan új kapcsolatkombinációk jöjjenek létre, amilyenekkel az ember a külső valóságban még sohasem találkozott és nem is találkozhatott, mert azok az emberi tevékenység által nem érintett természetben nincsenek is jelen. Az idegrendszer elemeiben, funkcionális rendszereiben levő valóságnyomok, „emlékek” (Lashley megjelölésével: engrammok, 1960) és az ezek között létrejött kapcsolatok egyébként nemcsak tárgyakat és köztük levő kapcsolatokat rögzítenek, hanem ezeknek megfelelő és hozzájuk kötődő meghatározott aktivitási, tevékenységi for-

mákat, mozgásmintákat is. Egy adott funkcionális rendszer izgalmának, aktivitásának éppen az a biológiai értelme, hogy a neki megfelelő tevékenységi formát is beindítja és „lepergeti”, kivitelezeti. Ebből következik, hogy miután egyszer az előbb említett, elsődlegesen az idegrendszeren belül kialakuló új kapcsolat létrejött, kívülről ez is valamilyen tevékenységi formában fog megjelenni. (Pl. az emberös egy bizonyos, meghatározott alakú tárgyat vesz fel és azzal indul vadászni.) Persze egyáltalán nem biztos, hogy minden új kapcsolat és tevékenységi mód maradandóan rögzül is. Ettől kezdve azonban meghatározott külső tárgyak között egyre rendszeresebben fog olyan kapcsolat realizálódni, amely eddig — és az ember közbejötté nélkül ezután sem — a valóságban sohasem létezett. Ezzel a létnek, a valóság mozgásának új formája kezdődött el. Mi ennek az elvi lényege? Az, hogy előzetesen egy biológiai lény belsejében rögzített, belülről — az alakuló szubjektumba, ill. később a szubjektumba — emelt valóságos tárgyak, jelenségek között, a belső aktivitás új, kívül a természetben eddig nem létezett kapcsolatokat, új kauzalitási összefüggést hoz létre, ill. ezeknek az új kauzalitási kapcsolatoknak megfelelő, szervezeten lefutó valóságos folyamatokat indít meg a külső világban is. A belső és a külső ezen összefüggését, a kettőben és a kettő között zajló ezen folyamatot nevezi Lukács *teleológiai tételezésnek*. (1972) A teleológiai tételezés tehát rendkívül lényeges mozzanata annak a jelenségnek, amit munkának, tudatos emberi aktivitásnak nevezünk.

Az, hogy a munka, akár annak legkezdetlegesebb formája is, *előre* kitűzött célra irányuló aktivitás, természetesen nem vitatható. Kérdéses azonban, hogy minden fenntartás nélkül elfogadható-e Lukács azon megállapítása, hogy „minden teleológiai folyamat célkitűzést és így egy célkitűző *tudatot* is tartalmaz” és hogy „a teleológia lényegéhez tartozik, hogy valóságosan *csak tételezve* működhet”. (1972, 6 és 3, kiemelések — V. L.)

Lukács természetesen az emberi tudatról beszél. Idézett megállapításaiból ezért az következik, hogy a természetben, ill. egészen pontosan az embernél alacsonyabb rendű élőlények világában nincsenek teleologikus folyamatok. Ilyen felfogás véleményünk szerint akkor alakulhat ki, ha nem vizsgáljuk a teleologikus folyamatok létrejöttének objektív alapjait, valamint történetét általában, és emiatt nem vesszük figyelembe az élővilág és tulajdonságai filogenezisében objektíven és szükségszerűen jelenlevő kontinuitást, amely nélkül természetesen nem lenne értelme ember és állat közti diszkontinuitásról sem beszélni. Nem alakulhat ki viszont ilyen felfogás akkor, ha a célszerűség problémáját az élővilág és környezete közti kauzális kapcsolatok fejlődési folyamatába ágyazva elemezzük. Ebből a szempontból a filozófia nagy kára, hogy korunk egyik legmélyebb marxista gondolkodója a célszerűség elemzésébe nem vonta be azokat az adatokat és összefüggéseket, amelyeket a szabályozásméleti és kibernetikai kutatások feltártak és amelyeknek más szerzők (Bunge, 1967), köztük marxisták (Makarov, 1962; Anohin, 1963) már filozófiai elemzését is megkezdték.

Bunge a modern tudomány ontológiájában előforduló determinációs kategóriákat elemezve azoknak többek között oksági és teleológiai típusát sorolja fel, és utóbbit a teológiától elkülönítendő leszögezi: „magától értetődik, hogy a célra irányuló struktúrákat, funkciókat és viselkedéseket nem kell föltétlenül valakinek céltudatosan megterveznie”. (1967, 42) Makarov szerint pedig az objektív valóságban megfigyelhető reális célszerűség bonyolult oksági összefüggések meghatározott oldala. (1962)

Ezt a felfogást legáltalánosabb formában lényegében már Engels megalapozta, amikor Arisztotelész és Hegel dialektikus gondolatait folytatva hangsúlyoz-

ta, hogy az egyik a másikban már csírájában (in nuce) jelen van és hogy ezek „olyan képzetek, amelyek csak az egyes esetre való alkalmazásukban érvényesek mint ilyenek, hogy azonban, mihelyt az egyes esetet a világ egészével való általános összefüggésében nézzük, összefolynak, feloldódnak az egyetemes kölcsönhatás szemléletében, ahol *okok és okozatok folytonosan helyet cserélnek, s ami most vagy itt okozat, ott vagy máskor okká lesz és megfordítva*”. (1963, 23, kiemelés — V. L.)

Az okság ilyen dialektikus értelmezésének alapján és azzal összhangban mondhatja Engels azt is, hogy „magától értetődik egyébként, hogy eszünkbe sem jut elvitatni az állatoktól a tervszerű, előre-megfontolt cselekvésmód képességét. Ellenkezőleg. *Tervszerű cselekvésmód csírájában létezik már mindenütt, ahol protoplazma, élő fehérje létezik és reagál*, azaz meghatározott, bárha mégoly egyszerű mozgásokat hajt végre kívülről jövő meghatározott ingerek következményeként. Ilyen reakció végbemegy ott is, ahol még semmiféle sejt nem áll fenn, nemhogy idegsejt... Az állatoknál a tudatos, *tervszerű akció képessége az idegrendszer fejlődésének arányában fejlődik ki és az emlősöknél már magas fokot ér el.*” (1963, 456, kiemelések — V. L.) E koncepció konzekvenciáját vonja le Bunge azzal a megállapításával, hogy „a modern tudomány nem iktatta ki a teleológiát, hanem csak megfosztotta természetfeletti jellegétől”, attól, hogy „a célra törekvő aktivitást végsőnek, megmagyarázhatatlannak vagy természetfeletti erők által irányítottak” tekintsük. (1967, 376) Bunge, általunk is osztott véleménye szerint ezért a tudomány jelenlegi feladata az, hogy „*az evolúciós törvények, a visszacsatolási folyamatok stb. terminusaiban próbálja megmagyarázni a célhoz alkalmazkodó szerveket, funkciókat és viselkedéseket*”. (Uo., első kiemelés — V. L.)

A teleológia tervező tudatot — és főleg természetfeletti „tervezőt” — feltételező célszerűség felfogásával szemben az élővilág reális célszerűségének analízisét a visszacsatolási folyamatok alapján és terminusaiban Rosenblueth, Wiener és Bigelow kezdték meg. (1943) E szerzők a legáltalánosabban értelmezett magatartási, viselkedési formákban (az objektum bármely, külsőleg megfigyelhető változása) involvált energia viszonyok alapján ezeknek passzív és aktív formáját különítették el. Aktívnek nevezik azt a magatartást, amelynek energiája az objektumból származik úgy, hogy nem előzi meg direkt energia input. Az aktív viselkedésnek két formája van: véletlenszerű vagy célszerűtlen és célratörekvő vagy célszerű. Az aktív célszerű magatartásnak ismét két változata lehetséges: visszacsatolás nélküli (non-feed-back) és visszacsatolásos (feed-back). Ezen utóbbit nevezik *teleologikusnak* és kritériumaként leszögezik, hogy az *negatív visszacsatolást* feltételez. Az aktív célszerű visszacsatolásos viselkedés ismét két formában nyilvánulhat meg: nem-extrapolatív vagy nem-prediktív és extrapolatív vagy prediktív formában. A prediktív viselkedés legalább két koordináta diszkriminálására képes. (Pl. a macska extrapolálja az üldözött egér útját.) Rosenblueth és munkatársai megállapítják azt is, hogy az alacsonyabbrendű gerincesek idegrendszerének organizációs módja olyan, hogy az 3. vagy 4. fokú predikciót már nem tesz lehetővé, szemben az emberi idegrendszerrel, amely egész magasrendű predikciókra képes.

A szabályozáselmélet oldaláról megközelítve a célszerűséget, az tehát a tévedések és hibák által ellenőrzött reakciókészségnek bizonyul, ami a dialektikusan értelmezett kauzalitás terminusaiban viszont okok és okozatok folytonos helycseréjeként, egymásba való átmeneteként fogalmazható meg. A célszerűség ezért csak az egyirányú, relatíve irreverzibilis, a reciprok okozatisággal szembe-

állított aszimmetrikus okozatisággal (Bunge, 1967) nem egyeztethető össze. A szabályozáselmélet tehát igazolja Hartmann-nak, a kibernetika alapelveinek ismertté válása előtti azon megállapítását, hogy a „célok” biológiailag csupán „regulatív” jelentésűek, továbbá és ebből következően, hogy „van lényegileg célszerű az emberi célkitűzésen kívül is”. (1970, 75., 85)

Hartmann és az őt megelőző Engels gondolatának helytálló volta még inkább nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a kibernetika ugyanazon princípium általános jelentőségűnek való felismerése és önálló tanulmányozása következtében jött létre, mint amely Darwin természettudományosan és filozófiailag egyaránt nagy jelentőségű átfogó elméletében, az evolúció, ill. a természetes kiválasztódás tanában impliciten már közel egy évszázaddal korábban megjelent.

A kutatás ezen általános elméleti alapoknál természetesen nem állhat meg, hanem arra kell törekednie, hogy az evolúciós és visszacsatolási törvények konkrét élő, neurofiziológiai szubsztrátumon való realizálódásának tanulmányozása révén a célszerű viselkedés objektív mechanizmusainak részleteit is feltárja. Az ilyen konkrét — és elsősorban a szaktudományok feladatkörébe tartozó — tanulmányozás adekvát kiindulási paradigmájául a feltételes reflex-tan áll rendelkezésünkre.

Pavlov maga és a marxista filozófiai irodalom — Makarov idézett tanulmánya is — állandóan hangsúlyozza, hogy a feltételes reflex olyan mechanizmus, amely az állatok viselkedésének célszerű jellegét valósítja meg és biztosítja. Egy másik tanulmányban, amelyben a megismerő tevékenység anyagi-neurális alapjaival és mechanizmusaival szeretnénk részletesebben foglalkozni, igazolni fogjuk, hogy ez valóban így van. E helyen legfeljebb csak annyit bocsátunk előre, hogy mivel a pavlovi feltételes reflex az állati magatartást a természetes körülmények közül kiszakított, korlátozott kísérleti szituációban vizsgálja, a viselkedés célszerű jellege szembeűnőbben, a természetes viszonyokhoz közelebb álló módon a feltételes reflexnek az ún. instrumentális formájában nyilvánul meg és tanulmányozható. Az instrumentális feltételes reflex, amely az élő-lény aktív viselkedése, az ún. próbák és hibák sorozata folyamán választódik ki, az, amelyben mindig és kizárólag az organizmus fennmaradása szempontjából kedvező (pl. táplálékszerző vagy veszély elkerülő) magatartási aktus rögzül. Ma már viszonylag részletesebb neurofiziológiai ismeretekkel rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy a kedvező eredmény, egy adott aktus következménye hogyan hat vissza a kivitelező idegi mechanizmusokra, és hogyan rögzíti ezt az ettől kezdve minden előzetes próbálkozás nélkül, direkt módon célra irányulóan megjelenő aktust.

Jelen tanulmányban azonban a probléma filozófiai aspektusai felé fordulva azt emeljük ki, hogy bármely magatartási formáról — amely kizárólag *hic et nunc* megjelenésében vizsgálva csak egy előzetes célt kitűző tudat feltételezésével magyarázható —, ha kialakulásának *történelmi folyamatában* analizáljuk, akkor kiderül, hogy az hosszú fejlődési folyamatban kiválasztódó oksági sorok *következménye*. Ezen szelekció és rögzülés *után* azonban ezek a *következmények* látszólag mint *előzetes cél*, mint egy adott, meghatározott magatartási forma *előzetes oka* realizálódhatnak. Azok az élő egyedek és fajok, amelyek nem találnak rá a fennmaradásukat biztosító, tehát túlélésük szempontjából célszerű viselkedési módra, természetesen elpusztulnak. Bunge is hangsúlyozza, hogy „a teleológiai törvények *statisztikusak*”. (1967, 343., 375)

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk tehát azt, hogy a reális célszerűség,

fejlődésének korábbi fokán, nem előzetes célok realizálását jelenti, hanem azt, hogy a fejlődés kauzalitási folyamatában létrejövő majd visszacsatoló és szelektáló *okozatok* a lét következő momentumában *okként* kezdenek funkcionálni. Ezen megfontolások alapján értékelve Marx ismert példáját a méh és az építőmester tevékenységének összehasonlításáról (1967, 169), ezzel kapcsolatban is mindenekelőtt azt a már hangsúlyozott tényt kell figyelembe vennünk, hogy sem a méh, sem az ember nem azzal kezd, hogy sejtet vagy házat épít, hanem azzal a döntő mozzanattal, hogy *aktívan viselkedik*. A ház először éppúgy nem eleve megjelenő célképzetként létezik, mint ahogy a sejt sem. Mindkét esetben az élő organizmus *sui generis* aktivitása révén beinduló cselekvés alternatív lehetőségei közül realizálódó kauzalitási láncolatok adaptatív *eredményei* szelektálódnak, rögzülnek, majd válnak ezután fokozatosan a sejt, ill. a ház megvalósítása felé haladó tevékenységi sor *okává*. Ez viszont azt jelenti, hogy a fejlődés egy meghatározott szintjétől a méh idegrendszerében, „fejében” is „jelen van” a sejt már a sejtépítő tevékenység megkezdése előtt.

Ami a méh — és általában az állatok — fejében „jelen van”, az természetesen jelentősen különbözik attól, ami az emberi fejben „jelen van”. A különbség alapvetően onnan ered, hogy az állati cselekvési mód korlátozottabb és az állati idegrendszer fejletlenebb volta következtében az állatoknál csak *korlátozott* számú célirányos tevékenységi forma alakul ki, ezenkívül viszonylag korán lezárulnak a további ilyenek kialakulásához vezető lehetőségek. Az állati *célok* ezért majdnem kizárólagosan az előzetes alkalmazkodási folyamatok *eredményeinek* realizálására irányulnak. A célok (okok) az állatoknál feltűnően előző eredmények (okozatok).

A célszerű tevékenység kialakulásának lehetőségei, ennek következtében megjelenési módja és hatóköre rendkívüli módon kitágulnak akkor, amikor a filogenezis közvetlenül az ember kialakulását lehetővé tevő komplexitású idegrendszer (és mellső végtag) megjelenéséhez érkezik. A célszerű cselekvési formák szelekciója elvileg ekkor is az előbb vázolt módon zajlik, de a differenciáltabb idegrendszer és tevékenység kölcsönhatása következtében az alakuló ember a valóság egyre több tárgyával kerül kapcsolatba, egyre több oksági láncolatot indít be. Így, bár természetesen és főleg eleinte az emberi tevékenység is „túl-ságosan gyakran sikertelen” (Bunge, 1967, 343), tehát célszerűtlen, az ember fokozatosan egyre több sikeres oksági sor eredményét és ezzel a valóság egyre nagyobb számú jellemzőjét, objektív összefüggését rögzíti, sajátítja el, mint az állatok. A valóság elsajátításának egy meghatározott szintjén, akkor amikor az alakuló ember a valóságnak már nagyon sok mozzanatát, jellemzőjét elsajátította, új mozzanat lép fel az idegrendszeri folyamatok mozgásában. Ez abban áll, hogy az alakuló emberben rögzült valóságelemek, ill. ezek idegrendszeri hordozói között ettől kezdve nemcsak a rendkívül mozgékony idegrendszeri folyamatok „spontán” mozgása következtében keletkező véletlen kapcsolatok jönnek létre. Ez a bonyolult és állandóan fejlődő idegrendszeri folyamatok következménye, amelyek között egyre inkább kibontakozik egy *aktív* szelektáló-differenciáló funkció. Neurofiziológiai szempontból ezzel kezdődik a tulajdonképeni szubjektum kialakulása. Ezen differenciáló funkció révén, közvetítésével az alakuló ember válogatni kezd az elsajátított valóságelemek között, és egyre inkább ezen az *aktív belső szelekción* előzetesen átment kapcsolatok, kapcsolat-kombinációk megvalósítására törekszik tényleges cselekvésében. Az első ilyen kombináció a kezdete annak a folyamatnak, amit Marx úgy jellemez, hogy „az ember magát az élettevékenységét akarása ... tárgyává teszi” (1962, 50). Ez a

kezdetre a speciális emberi magasabb idegtevékenység, vagyis a tudat és a tudatos célra irányuló tevékenység megjelenésének. Ami lényeges, az az, hogy természetesen az ember esetében sincs szó *elvé adott*, kész és befejezett célokról, hanem csak arról, hogy a már elsajátított valóság-elemek között az emberi idegrendszer *viszonylagosan* szabadon hoz létre olyan új kapcsolatokat, és indít be ezek által irányított cselekvési sorokat, kauzalitási láncolatokat, amelyek a valóságban eddig még nem zajlottak le, de amelyek eredményét a beindító mégis többé-kevésbé pontosan előre látja.

A célkitűzés tehát csak viszonylagosan szabad és független funkció az embernél is, mert a célnak mint meghatározott cselekvési sor okának realizálhatósága mindig attól függ, hogy az ember előzőleg mennyire sajátította már el a célhoz releváns objektív természeti kauzalitásokat, hogy jövő cselekvésének *okárul* szolgáló célja mennyi már lezajlott kauzalitási sor *okozatán, eredményén* alapul. Minél inkább elsajátította az ember az objektív valóságot, minél több objektív cselekvési folyamat eredménye rögzült már benne, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy cselekvésének objektív eredménye és az előzetes célkitűzés fedésben lesznek. A reálisan elérhető cél tehát mindig előzetes gyakorlati folyamatok eredményeként, okozatként elsajátított és szubjektíválódott valóság-elemeknél és objektív törvényszerűségeken nyugszik. Az emberi célszerű tevékenység hatókörének a valóság elsajátításának mértékétől való ezen függését szögezi le Marx is, amikor azt mondja, hogy „az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyeket meg is tud oldani, mert ha pontosabban megvizsgáljuk, mindig azt láthatjuk, hogy a feladat maga is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak vagy legalábbis keletkezésben vannak”. (1963, 367) Ugyanerre a tényre utal Lukács is, amikor megállapítja, hogy ahhoz, hogy az emberi célkitűzés valódi célkitűzéssé váljon, az eszközök felkutatásának, a természet megismerésének meghatározott fokot kell elérnie, és hogy minél adekvátábban ismeri az ember „a mindenkor ható okozati láncolatokat, annál adekvátábban alakíthatja át ezeket tételezetté”. (1972, 166)

A célszerűségről elmondottakat összefoglalva: állat és ember között tehát nem abban látjuk a fő különbséget, hogy az ember fejében van cél, az állatban viszont nincs. Véleményünk szerint a cél kialakulása az állat fejében kezdődik, de tevékenységének és idegrendszerének korlátozott volta miatt benne csak *kevés és korlátozott cél* alakul ki. Az állat előtt ezenkívül lezárult az a lehetőség, hogy a benne genetikusan is rögzült céloktól legalábbis lényegesen eltérő további céljai jöhessenek létre. Ezzel szemben az ember fejében, az emberi tevékenység univerzális jellege miatt, egy valószínűleg végtelen folyamatban a valóság oly nagy és egyre növekvő számú jellemzője rögzül, hogy ezeknek, ill. az idegrendszeri folyamatok aktivitása következtében először spontán létrejövő különböző kombinációjú kapcsolataiknak mozgása fokozatosan a kombinációk közötti *aktív válogatás, differenciálás viszonylag független funkciójává*, képességévé fejlődik. Ez egyben azzal az illúzióval is jár, hogy ez a differenciálás egy az idegrendszertől független szféra szabad mozgása, önmagából merített *előzetes* célok realizálására való képessége. A célszerű tevékenység történeti elemzése azonban azt bizonyítja, hogy a tudat mint *ok*, azaz teleológiai tételezésre való képesség, nem abszolút független funkció és csak annyiban realizálódhat és létezhet, amilyen mértékben a valóság elsajátításának folyamatában a tudat mint *okozat* már kibontakozott.

Az első teleológiai tételezést a tételezések folyamatos, egyre összetettebbé és

bonyolultabbá váló sorai követik. (Lukács ún. másodlagos teleológiai tételezésekről is beszél; 1972) Ahogy teleológiai tételezések permanensen létrejönnek, mozognak és összetett rendszereik alakulnak ki, úgy különül el fokozatosan az ember a természettől és saját termékeitől, emelkedik fölébük, kezdi környezetét kívülről, magától megkülönböztetve szemlélni. Ez másképpen azt jelenti, hogy egyre határozottabban kialakul az a képessége, funkciója, amit tudatnak nevezünk.

A valóságformáló és -teremtő tevékenység — tehát a tudat — szükségszerűen csak teleológiai tételezések révén létezhet és valósulhat meg, mert csak ezek által lehetséges az ontológiailag megszüntethetetlen természeti törvényeket állandóan olyan új és új kombinációkba illeszteni, amelyekbe e tételezés nélkül ezek sohasem kerülhetnének, ill. kerülnének és ezen új, tételezett kauzalitási láncok működtetésével, végigvitelével a létezés új formáit létrehozni. Lukács részletes és mély elemzése szerint mindezt az teszi lehetővé, hogy a teleológiai tételezés őrzi mind a tételező, mind a tételezés tárgyainak és a tételezés egész folyamatának a természethez való genetikai kötöttségét, aminek következtében a megvalósuló tételezés a nem-emberiesült természettől ugyan különböző, de mégis és szükségszerűen ontológiai realitás lesz. Lukács megállapítása szerint „*a tételezésnek tehát megszüntethetetlenül ontológiai jellege van!*” (1972, 6, kiemelés — V. L.) Ugyanaz a konklúzió ez, amelyet Marx így fogalmazott meg: „ha a szilárd földkerekségen álló, minden természeti erőt be- és kilelegző valóságos, testi ember a maga valóságos, tárgyi lényegi erőit külsővé-idegenné válása által idegen tárgyakként *tételezi*, akkor nem a *tételezés* szubjektum; ez *tárgyi* lényegi erők szubjektivitása, amelyek cselekvésének ezért szintén *tárgyinak* kell lennie. A tárgyi lényeg tárgyan hat, és nem hatna tárgyian, ha a tárgyi mivolt nem jelenék lényegi meghatározásában. *Csak* azért teremt és tételez *tárgyakat*, mert tárgyak által van tételezve, mert eleitől fogva *természet.*” (1962, 107--108)

A tudat tehát nem független szellemi szféra, amit a testi ember kívülről kapott, kívülről ráruháztak, hozzákötöttek, de természetesen nem is önálló anyagi képződmény, ami a filogenezis folyamán úgy alakult volna ki, mint biológiai szervei. A tudat létrejötté és létezése az a folyamat, amelyben az ember önmagában visszaszorítja a természeti korlátokat — teljesen természetesen sohasem szüntetheti meg — és ezáltal a természet és a szerves élet fölé emelkedik. A tudat a tevékeny, munkát végző ember története, viszonya a környezetéhez, olyan folyamat, történés, amelyben az ember *elsajátítja és teremt* környezetét és önmagát is. A tudat tevékenységi folyamat, amelyben a valóság az emberben szubjektíválódik és az ember a valóságban objektíválódik. A tudat tehát az objektív szubjektíválódásának és a szubjektív objektíválódásának folyamata. De ez a kettő, az objektív és a szubjektív nem két független és elvileg különböző valóságszféra, hanem *egy* végigvitt valóság — „végigvitt naturalizmus vagy végigvitt humanizmus” (Marx, 1962, 108) — két oldala. Marx szerint pedig „a végigvitt naturalizmus vagy humanizmus különbözik mind az idealizmustól, mind a materializmustól, és ugyanakkor kettőjüknek őket egyesítő igazsága”. (Uo.)

Ugyanaz a gondolat ez, amelyet Marx az első Feuerbach tézisben is felvet, amikor arról ír, hogy „minden eddigi materializmusnak ... az a fő fogyatékos-sága, hogy a tárgyat, a valóságot, az érzékiséget csak az *objektum vagy a szemlélet* formájában fogja fel; nem pedig mint *érzéki-emberi tevékenységet, gyakorlatot, nem szubjektívan!*”. (1960, 7, utolsó kiemelés — V. L.) Igaz, hogy az idealizmus ezzel szemben éppen a tevékeny oldalt fejtette ki, az idealizmus viszont „nem

ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet” (uo.), tehát nem tárgyi tevékenységet fejtett ki, *nem objektíven*. A Marx előtti materializmusban és az idealizmusban ezért objektív és szubjektív mindig ellentétes szféraként jelentek meg. Ezt az ellentétet csak a tárgyi tevékenységnek felismert emberi-érzéki tevékenység — és az ezt felismerő filozófia — szünteti és szüntetheti meg, mert objektív és szubjektív csak ebben a tevékenységi folyamatban jönnek egyáltalán létre, mint ennek két oldala. A tárgyi tevékenység és termékei tehát az objektív és a szubjektív, az objektum és a szubjektum egysége, és ezért pl. „az ipar létrejött *tárgyi* létezése az *emberi lényegi erők nyitott* könyve, az érzékileg előttünk levő emberi *lélektan*” (1962, 74), ha tetszik a tudat mint ontológiai létező.

A tudat tehát nem önálló — és főleg nem az anyagtól elvileg különböző — szubsztancia, hanem az embernek tevékenykedése közben kialakuló képessége teleológiai tételezésekre és azok kivitelezésére, valamint fejlődésének meghatározott szintjétől e képességének az animális-vegetatív működéseitől megismerő tevékenység formájában való viszonylagos elkülönülése, *viszonylag független* funkcionálása. Ez annak következtében lehetséges, hogy a valósággal való érzéki-gyakorlati érintkezése során az ember annak jellemzőit, tulajdonságait magába fogadja, ugyanakkor pedig azon a maga képességeit, tulajdonságait jeleníti meg, tárgyasítja. Tevékenységében — a teleológiai tételezésekben — tehát objektum és szubjektum, objektivitás és szubjektivitás egyesül. A tudat ezért az az emberi élettevékenység, amely aktív viszonyt valósít meg a környezettel és így a környezetet teremti is, amely tehát a tevékenységből születik és „közvetlenül bele van szőve az emberek anyagi tevékenységébe”. (Marx — Engels, 1960, 24, kiemelés — *V. L.*) Azt mondhatnánk — egy az anyagi valóság alacsonyabb mozgásszintjén ismert jelenséggel analógiában —, hogy a tudat kettős természetű létező. A tudat természetesen bonyolultabb, minőségileg magasabban fejelett kettős természetű létező, mint a fény, mert általa a természet és folyamatai önmaguk megvilágításához és megismeréséhez érkeznek el.

Az emberi valóságteremtő — vagyis megismerő — tevékenység azon alapvető *okának és következményének*, hogy az a kölcsönhatás mindkét oldalán — a külső természetben és az emberben — maradandó és tovább ható változásokkal jár, még további fontos következményeire is utalnunk kell. Ez az, hogy egyrészt az ember átalakította környezetet, az ember teremtette tárgyak és jelenségek megmaradnak és így minden következő nemzedék egyre inkább emberiesült környezetbe születik bele. Másrészt a már elsajátítottakat és rögzítetteket az ember nyelvi formába is transzformálja, majd tulajdonképpen ebben a formában kezeli, használja, értékesíti további tevékenysége során. Tevékenységem *anyaga* maga a *nyelv* is — mondja Marx. (1962, 70) A nyelv egyben lehetővé teszi azt is, hogy az elsajátítottak minden ember — kortársak és jövő nemzedékek emberei — számára egyszer s mindenkorra hozzáférhetőek legyenek. Ennek következtében a megismerés eddigi eredményeit az ember képes egyéni életének viszonylag rövid időszaka alatt megszerezni — az emberiség filogenezisét saját egyéni ontogenezisében ebben az értelemben is röviden megismételni. Minden ember, a teljesség történelmileg és egyénileg változó fokával, igényével és lehetőségével ténylegesen ezt is teszi. Az ember és a környezet viszonyát az új nemzedék ezért sohasem előről, pusztán a biológiai lét fenntartásának biztosításánál kezdi, hanem mindig az előző nemzedékek által elért és készen hagyott állapotoknál. E két oldal — objektum és szubjektum — létrejöttének és kölcsönhatásának oka és következménye tehát az, hogy az állatok *történetét* az ember a saját maga által csinált *történelemmel* folytatja, vagyis hogy az állati tanulás, mint biológiai

alkalmazkodást megvalósító aktivitás, az embernél valóságalkító és ennek következtében a biológiai alkalmazkodástól viszonylag független univerzális megismerő tevékenységgé fejlődik. Hasonló felfogás részletes kifejtését találjuk meg Leontyevnél is. (1964)

Az emberi tevékenység dialektikus materialista elemzésének fent vázolt marxi gondolatmenete adott először adekvát filozófiai alapot és lehetőséget arra, hogy minden emberi megnyilvánulásnak, így a tudati-megismerő funkcióknak is, lényegét megértsük és minden misztikumtól mentes, egységes materialista koncepció keretében való értelmezését kidolgozhatjuk. További tanulmányokban először a tudat marxista értelmezése Marxtól napjainkig terjedő szakaszának legfontosabb és legjellemzőbb mozzanatait szeretnénk elemezni és azt bemutatni, hogy ezen időszakban egyrészt a tudat lényegi meghatározottságát jelentő kettős természetének egyoldalúan csak egyik aspektusát, regisztráló, tükröző jellegét hangsúlyozták, másrészt azt, hogy a nagy léptekkel haladó szakkutatást csak rendkívül nagy késéssel követték nyomon. E két tény viszont, sajnos, jelentősen hátráltatta a tudat dialektikus materialista értelmezésének elmélyítését. Ezután azt szeretnénk részletesebben bemutatni, hogy a magasabb idegtevékenység lényegében századunkban kibontakozó modern szaktudományos kutatása hogyan konkretizálja, igazolja és mélyíti el a marxi koncepciót, bizonyítva egyben azt is, hogy csak a marxista filozófia és a szaktudományok együtt, szoros kölcsönhatásban teremthetik meg az „emberi lényegi erő”, a tudat „valóságos tartalmas és *reális*” tudományát. (Marx, 1962, 74)

IRODALOM

- Anohin, P. K.: Fiziológia és kibernetika; „A kibernetika filozófiai problémái” c. kötetben. Gondolat, Budapest 1963.
- Bunge, M.: Az okság, Gondolat, Budapest 1967.
- Engels, F.: Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége; MEM 21, Kossuth, Budapest 1970.
- Engels, F.: Anti-Dühring; MEM 20, Kossuth, Budapest 1963.
- Engels, F.: A természet dialektikája; MEM 20, Kossuth, Budapest 1963.
- Erdei László: Az ítélet dialektikus logikai elmélete, Akadémiai, Budapest 1971.
- Hartmann, N.: Teleológiai gondolkodás, Akadémiai, Budapest 1970.
- Kosik, K.: A konkrét dialektikája, Gondolat, Budapest 1967.
- Lashley, K. S.: In search of the engram; In: The neuropsychology of Lashley. Beach, F. A., Hebb, D. O., Morgan, C. T. and Nissen, H. E. (Eds.) McGraw-Hill, New York 1960.
- Leontyev, A. N.: A pszichikum fejlődésének problémái, Kossuth, Budapest 1964.
- Lukács Gy.: A munka; Magy. Fil. Sz., 1972, 1: 1—58, és 2: 157—177.
- Makarov, M.: Nyekotorüje voproszú dialekticheszkogo matyerializma, Leningrád 1962.
- Marx K. és Engels F.: A német ideológia; MEM 3, Kossuth, Budapest 1960.
- Marx K.: Gazdasági-filozófiai kéziratok, Kossuth, Budapest 1962.
- Marx K. és Engels F.: Válogatott művek, I, Kossuth, Budapest 1963.
- Marx K.: A tőke, I., MEM 23, Kossuth, Budapest 1967.
- Marx K.: Szeljegyzetek Adolph Wagner „Lehrbuch der politischen Ökonomie”-jához; MEM 19, Kossuth, Budapest 1969.
- Rosenblueth, A.—Wiener, N.—Bigelow, J.: Behavior, purpose and teleology; Phil. Sci., 1943, 10: 18—24.